

RAHVUSTERVIKLUSE KONTSEPTSIOON SÕJANDUSES

(Mart Haberi Kõrgemas Sõjakoolis
1932. aastal kaitstud väitekirja analüüs)

KEN KALLING, ANDRES SEENE

Eestlase kui kaitseväelase õpetamisel kui ka juhatamisel sõjaajal tuleb arvesse võtta, et ta on oma hingelaadilt mõistuseinimene. Teda on raske vaimustada. Võitude puhul tekib temas vaimustuse asemel uhkus ja endast lugupidamine, kaotuse puhul aga tüdimus ja ükskõiksus. Raske oleks teda sundida avantüüristlikust sõjakäigust osa võtma, kus kõik võib kaotada, kuid samuti ka palju võita. Kuid kaitseks, mis püsivust ja kannatlikkust nõuab, oleks eestlane kohasemaid sõdureid.

Eestlase iseloomu tähtsam joon – iseseisvus talitamisel ning püsivus lubab kinnitada, et tema võib eduga teotseda uue aja lahingu hõredais lahingukordades.

Oma ülemuses hindab eestlane kõige rohkem asjalikkust. Mitte välist külge ei nõua ta, vaid sisu. Eestlase juhiks olla on vähe omada vormi ja auastet, on vaja omada kindlat autoriteeti ning austamist. Eestlane valvab piinlikult oma juhi tegevuse järgi ning arvustab teda. Seega eestlaste juht peab olema vali enda vastu. Põhjendatud valjuse annab eestlane andeks. Ta ei taha, et teda hellitatakse, kuid ta ei anna andeks, kui tema iseteadvust puudutatakse või temaga haavavalt, alandavalt või ülekohtuselt ümber käiakse. Tuleb ka esile kadedust, väiklust ja teataval määral headmeelt teiste raskustest või ebaedust.

Eestlase juhtimiseks on tarvis alati üles seada kindel eesmärk, mis oleks meeskonnale arusaadav. Eestlane vajab püsivaks eesmärgi poole püüdmiseks veendumust ettevõtte otstarbekohasuses ja kui see on temale selge, siis eestlastest koosnev sõjaväeosa on püsiv ja kannatlik.¹

Sissejuhatus ja ülevaade väitekirjast

Käesolevas artiklis vaadeldakse sõjaeelse Eesti Vabariigi Kõrgemas Sõjakoolis Mart Haberi kirjutatud väitekirja “Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväge komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks”, kaitstud 1932. a. Kapten Haberi uurimus võiks pakkuda lugejatele huvi ka tänapäeval, andes pildi neist pingutustest, mida Eesti sõjaväe juhtkond tegi oludele ja võimalustele vastavate lahenduste väljatöötamisel. Samuti annab see ülevaate toona staabiohvitseridele esitatud nõuetest – väitekirja nimelt polnud lihtsalt ühekordne vaimne pingutus, vaid see pidi tõestama ohvitseri võimet töötada staabiteenistuses: koguda ja töödelda andmeid, neid ette kanda ja selgitada. Lisaks taktikaküsimustele nõuti

---

¹ Kasak, I. 1930. Taktika. Tallinn: Kaitsevägeade Staabi VI osakonna kirjastus. Lk 12–14.

kõrgema haridusega ohvitseridelt pedagoogika ja psühholoogia (“masside hingeelu”), ühiskonna poliitiliste ja majanduslike olude jms põhitõdede tundmist.

Artikli ülesanne on mõtestada tollast uurimust kaasaja lugeja tarvis, püüda tuua esile mõni läbiv idee. Loomulikult on siinkohal väljapakutav lahendus artikli autorite tõlgendus. Kesksele kohale on selles tõstetud rahvustervikluse² mõiste, mis oli sõjaeelses Eestis olulise tähtsusega. Kõnealuse mõiste tähtsustumine on vaadeldav rahvusliku ühtsuse püüdena ajajärgul, mil valitses majanduslik surutis ja sellega seoses demokraatliku valitsusviisi kriis. Selle mõiste aktualiseerumine on kui omamoodi toetus nende tööle, kes on otsinud ka eestlaste seas rahvuspsühholoogilist ühtsust. Artiklis osutatakse sellele, et rahvustervikluse kontseptsiooni kujundamisse saab oma panuse anda ka Eesti ohvitserkond.

Haberi lähenemine on ajaloolis-kronoloogiline: ta esitab faktoloogiat Eesti sõdalastest alates muistsest vabadusvõitlusest Vabadussõjani ning toob näiteid järgnevast rahuaja teenistusest (kasutades ka isiklike tähelepanekuid). Töö esimeses osas kirjeldatakse muuhulgas eesti ühiskonna sotsiaalseid kihte ja nende kujunemist hariduslikust, kõlbelisest, tervishoiu ja tõulisest seisukohast. Autor püüab näiteid analüüsida ning tungida eestlase “hingelisse struktuuri” ja mõista teda psühholoogilise tervikuna, läbi viia etnopsühholoogilist (rakendus)uurimust, vaadeldes eestlast sõduri ja võitlejana. Kapten Haber usub, et rahvus moodustab kindla psühholoogilise terviku ning “kuivõrd psüühilised epideemiad ei pääse üle rahvusriikide piiride”, saaks idast lähtuva ideoloogilise ohu (“psüühilise epideemia”) vastu end kõige paremini kaitsta rahvusluse kaudu.³ Sõjaväe üks roll on rahvustunde kasvatamine. Kumatigi on see raskendatud, kuna sõjaväelised juhid ei tunne piisavalt “eestlase hingelist struktuuri”⁴. Seejärel püüab autor anda ettekujutuse neist etnopsühholoogia aspektidest, mis on olulised sõjalise väljaõppe rakendusliku poole jaoks.

Vaatluse all oleva käsitluse puhul võib täheldada teatavaid kitsaskohti, mis on iseloomulikud ajanappuses koostatud kirjatöödele ning mille aines pole väga selgelt ja üheselt määratletav. Kiirustamist töö valmimisel märgib eessõnas ka autor ise. Samas kirjutab ta, et esialgseks eesmärgiks oli käsitleda eestlast sõdurina vaid Vabadussõja kogemustele tuginedes, kuid töö teema kinnitati siiski temaatiliselt laiendatuna. Tänapäeva teadusliku kirjutamise vaatevinklist võib tööd selle ülesehituse poolest lugeda problemaatiliseks (nt probleemid järelduste ja teoreetilise osa seoses jm). Autor ei tutvusta ka eriti tolle ajajärgu vastava ala teoreetilisi aluseid ega mõisteid, millele tuginedes ta järeldusi sõnastab. Töö lähtub siiski tuntavalt praktilistest ehk rakenduslikest eesmärkidest. Rahvust käsitatakse siin kui olemasolevat nähtust, mis ei vaja eraldi defineerimist. Seetõttu näib keskseks eesmärgiks olevat välja selgitada eestlastele omased väljakujunenud hoiakud ja iseloomujooned, mida on sõjalise

² **Kruus, H.** 1940. Rahvusterviklusest. – Akadeemia, nr 3. Lk 143–152.

³ **Haber, M.** 1932. Eestlane sõdurina. Järeldusi kaitseväge komplekteerimiseks, väljaõppeks ja juhtimiseks. Tallinn. Lk 269. [Edaspidi *Haber 1932*] (Tsitaadid ja viited siin ning edaspidi samas väljaandes avaldatud tekstile)

⁴ *Ibid.* Lk 272.

väljaõppe ja juhtimise tõhustamise eesmärgil vaja tundma õppida ja kirjeldada. Etteruttavalt tuleb tunnistada, et rahvuskäsitus ja rahvuste kirjeldamine teaduslikel alustel oli juba tollal tõsiste probleemide ees. Peatugemgi niisiis kõigepealt autori poolt tegemata jäänul – ülevaatel tolle ajastu etnopsühholoogia teoreetilisest olukorrast.

Etnopsühholoogia

Etnopsühholoogia sisaldub vulgaarpsühholoogia kujul juba kultuurantropoloogiast tuntud meie-nemad-vastanduses (ja on seega olemas olnud juba traditsioonilistes – ehk, nagu varem nimetati, primitiivsetes – ühiskondades). Antiikautorid andsid sellisele käsitusele juba ka täheldatava teaduslikkuse pitseri. Etnopsühholoogiliste arutluste kõrghetk saabus uusajal, mil hakkas kujunema tänapäevane rahvuskäsitus ja rahvusluse mõiste. Levis arusaam, et iga rahvus on eriline ning selle eneseväljenduse kõrgeimaks vormiks on oma riik – rahvusriik.⁵

19. sajandil rahvusriikide ja rahvuskäsitus täieneb – on jõutud totaalse sõja idee juurde, milles piltlikult öeldes ei sõdiks mitte enam sõjavägi, vaid rahvas. Seega moodustub inimestest, nende individuaalsetest ja demograafilistest tunnustest kogum, mida kokkuvõttes võib pidada strateegiliseks ressursiks.⁶ Oli vajalik õppida seda ressursi igakülgset tundma, uurida rahvust, tema kujunemisprotsessi, selgitada välja tema üldhoiakud ja mentaliteet, et tulemusi kasutada nii (sõjalise) planeerimise, juhtimise kui väljaõppe tõhustamiseks. Niiviisi pidi ka sõjateaduses ja sellega seotud valdkondades hakata diskuteerima rahva kollektiivsete isikuomaduste teemal.

Rahvusluse mõiste arenedes pakkus etnopsühholoogia teema üha enam huvi ka eesti soost eliidile (eestluse rahvuskäsitust vt nt Toomas Karjahärmi ja Väino Sirki kirjutisest⁷). Eestisse levinud ajastuomaseid etnopsühholoogia teooriaid kirjeldab kohapeal nimetatud alal kõige põhjalikumaid uurimusi teinud Ilmar Tõnisson. Ta mainib kolme suunda, milles on püütud etnopsühholoogia – Tõnissoni terminikasutuses *diferentsiaalse rahvuspsühholoogia* – vallas tulemusi saavutada. Nende suundadena nimetab ta rassiteooriaid, kliima(geograafilised)teooriaid ja sotsioloogilisi teooriaid.⁸ Mainitud teooriatel on olnud ajaloo vältel oma kõrghetked (kliimateooriad olid aktuaalsed alates 16. sajandist ja saavutasid

⁵ Rahvuse, rahvusluse ja rahvusriigi määratluse ja vastavate arutelude kohta kaasaegses poliitikafilosoofias vt nt **Loone, E.** 2000. Separatism või rahvuste enesemääramine. – Konflikt, konsensus, moraal. Uurimusi pluralistliku diskursuse filosoofiast. Toim. E. Loone. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 127–137.

⁶ Vt nt **Kalling, K.** 2003. “Sigimisvõitlus” toimub ilma relvadeta. – KVÜÕA toimetised, nr 2. Lk 175–192.

⁷ **Karjahärm, T; Sirk, V.** 2001. Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Tallinn: Argo. Lk 256–259.

⁸ **Tõnisson, I.** 1936. Diferentsiaalse rahvuspsühholoogia uurimismeetodid. Magistritöö. Tartu Ülikool (säilitatakse TÜ Teaduslikus Raamatukogus). Kirjutise võib taasavaldatuna leida kogumikust **Tõnisson, I.** 1997. Emajõe ääres. Tartu: Ilmamaa. Lk 218. (Vt ka **Tõnisson, I.** 1935. Rahvuspsühholoogia võimalustest. Esmakordselt avaldatud ajakirjas Looming, nr 5; taasavaldatud 1997. aastal äsja mainitud kogumikus.) [Edaspidi **Tõnisson 1997**]

õitseaja 18. sajandil – vt nt Charles de Montesquieu, Johann Gottfried Herder; rassiteooriad tõusid esile alates 16. sajandist, eriti aga 19. sajandi keskpaigast – vt nt Joseph Arthur de Gobineau, Houston Stewart Chamberlain, Hans Günther jt; sotsioloogilised teooriad alates 18. sajandist – David Hume jt). Kummatigi olid need kõik abitud sellise empiirilise metodoloogia loomisel, mis lahendaks neid huvitava küsimuse. Tõnisson, kes käsitleb kõnealust teemat oma magistritöös, tunnistab, et valdkond on raskesti haaratav ning meetodiliselt nõrgal alusel.

Etnopsühholoogia saab ilmselt suurima riikliku tähelepanu osaliseks militaristlike ning lisaks ka biologiseeritud ühiskonnakäsitusi väärtustaval natsionaal-sotsialistlikul Saksamaal. Sakslased võtavad iseloomustada kogu Ida-Euroopa rahvastikku, sh eestlasi.⁹ Siiski polnud ka sealne rassiteadvusel põhinev lähene-mine lahenduste leidmisel edukas. Seda näitavad muuseumis Tartu Ülikooli vilist-lase, ühe olulisema Saksa etnopsühholoogi – Rudolf Hippuse – visalt tulemusi andvad katsed kujundada etnopsühholoogiast selgepiirilisel psühholoogia (mitte rassiteaduste vms) valdkonda kuuluvat teadussuunda.¹⁰

Kui I. Tõnisson on andnud eesti keeles ülevaate etnopsühholoogia teoreeti-listest tagamaadest, hakkamata eestlast nende alusel iseloomustama, siis T. Karjahärm on 1993. a avaldanud ülevaate neist märksõnadest, mille abil eesti

⁹ 1944. a algul ilmus *Politischer Dienst für SS und Polizei* väljaandel lühike kokkuvõte Eesti ajaloo ja eestlaste karakterist pealkirjaga “Über die Geschichte und den Charakter der Esten”. Selles jõutakse eestlaste kohta järeldustele, mis langevad paljuski kokku kapten Haberi jt esiletooduga. Olgu siinkohal näitena esitatud mõned lõigud nimetatud tekstist ajakirjaniku ja sõjakirjasaatja Jüri Rimmelgase eestindusest (**Rimmelgas, J.** 1959. Hiline kogemus. – Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas VII. Sõjakäik itta. Stockholm: EMP. Lk 168–170): *Eestlaste olulisemad iseloomujooned on kinnisus ja jonnakus. Eestlane on erakordselt vaikiv ja kord omaksvõetud arvamusest peab ta murdmatult kinni. Ta hindab tagasihoidlikkust ja vääriskust esinemises ja häbeneb oma poolehoidu või tunnustust väljendada paljusõnaliselt. Eestlane eelistab vähesõnalisust ka teiste juures: kus teod osutamata jäävad, seal pole eestlaste poolehoid võidetav enam ei hea sõna ega pealekarjumisega (Anschreien). Oma ülemuste ja juhtide suhtes omavad eestlased väga kriitilise pilgu. Eestlaste juures suudavad end maksma panna ja hindamist leida ainult teovõimelised ja suure isikliku vaprusena juhid. Eestlased üldiselt on tugevad iseseisvas mõtlemises. Abstraktsed ideed ei leia eestlaste juures mingit kõlapinda ja nende eest pole nad nõus võitlusse astuma. Kui aga eestlane on veendunud, et hädavajalikkus nõuab kogu panust – nagu seda nõuab käimasolev sõda – siis rakendub eestlane meelsasti ja võitleb vahvalt. Eestlaste juures esineva erilise omadusena vääriskust esiletõstmist nende kiindumus oma kodukoldesse ja kodusse, mis sageli võib väljenduda selliselt, et eelistatakse täielikku eraldumist ühisiiritustest. Tugevasti arenenud individualism eestlaste juures läheb sageli ka nii kaugele, et omahuid tõstetakse kõrgemale ühishuvideest. Paljudele eesti põllumeestele tähendab oma maalapp rohkem kui mõiste isamaa. Kes kunagi peaks julgema ohustada eestlaste eraomandit, sellega astutakse kohe võitlusse ja võideldakse metsikuse ja raevuga. Sellepärast vihkavadki eestlased kommuniste üle kõige.*

.../ Eestlased pole kunagi olnud silmakirjateenrid, vaid kohustusteinimesed (Pflichtmenschen), usaldusväärsed, kuid uhked, kelle usaldust pole kerge võita. Nad on truamad seal, kus nende autundele koputatakse ja neid vääriskalt koheldakse ning sellel pinnal on eestlaste ja sakslaste vaheline sõprus sügavaimalt ja tugevaimalt viljeldav. Seda on näidanud idarinde lahingutes eestlaste ja sakslaste vahel sõlmitud relvavendlus.

¹⁰ **Klautke, E.** 2007. German “Race Psychology” and Its Implementation in Central Europe: Egon von Eickstedt and Rudolf Hippus. Blood and Homeland. Budapest: Central European University Press. Pp. 23–40.

mõtledjad eelmisel sajandivahetusel – eeskätt rassiteooria raames – eestlast iseloomustada püüdsid.¹¹

Etnopsühholoogia valdkonda kuulunud arutlustes teeb otsa lahti Mihkel Kampmann,¹² kelle lähenemist on peetud suhteliselt primitiivseks. Villem Grünthal-Ridala lähenemine on rassi- (tõu-) keskne.¹³ Erinevalt oma paljudest kaasaegsetest kirjeldab Ridala eestlase iseloomuomadusi positiivses võtmes. Viimast ei saa öelda Jaan Tõnissoni, Johannes Aaviku, Peeter Ruubeli jt kohta, kes 20. sajandi algusaastail, mil eesti eliidi hulgas valitses n-õ biologiseerunud rahvuskäsitus, samuti rassiparadigmade raames arutlesid.

I. Tõnissoni ülevaatest jääb mulje, et kõigis kolmes eespool kirjeldatud meetodilises suunas (rassiline, kliimaatiline ja sotsiaalne) oli kesksel kohal n-õ selektsionistlik arusaam, mille kohaselt rahvuslik karakter kujuneb põlvkondade jooksul: kohanemisel kliima, ühiskondlike ja majanduslike olude ning muude teguritega. Nimetatud protsess võib olla evolutsiooniline, kuid aset võib leida ka väline sekkumine – nt on nn 700-aastast orjapõlve eestlase rahvusliku karakteri väljakujunemisel otsustavaks pidanud paljud vastaval teemal sõnavõtnud (sh eespool mainitud). Näide siinkohal Juhan Aulilt – eesti juhtivalt füüsiliselt antropoloogilt –, kes 1926. a tõmbab eesti ja juudi rahva vahele võrdusmärgi. Mõlemad on oma keeruka ajaloo vältel (ühtedel Juudi sõjad ja sellele järgnenud diasporaas elamine, teistel muistne vabadusvõitlus ja 700-aastane orjapõli) kaotanud pidevalt paremaid poegi-tütred ja mandunud lõpuks küllaltki keskpärasele tasemele: “Rahuarastajad, vagused ning kartlikud rändasid [juudid] iga ilma-kaare poole laiali ja – nende veri voolab praeguses juudi rahvas! Teistsugused ei saa olla ka meie esivanemate vabastuskatsete ja sõnakuulmatuse tulemused: nii mõnigi osa meie rahva tubliduse, julguse ja üksmeelsuse pärivuslikust alusest rändab Põrmu riigis, aatomite vallas ja ei seisa enam meie käsutuses...”¹⁴ Sarnaselt arutleb oma väitekirjas ka kapten Haber (toetudes Juhan Luigale, kes kirjutab 30 000 arukama eestlase hävingust juba üksi Jüriöö ülestõusu järel).¹⁵ Haber eeldab, et muinaseestlaste kõikvõimalikud positiivsed omadused on aastasadade jooksul võõrvõimu all lahustunud ning devalveerunud.¹⁶

Kokkuvõttes tuleb osutada nõrkadele kohtadele etnopsühholoogia kontseptsioonides. I. Tõnisson jõuab oma uurimustes järeldusele, et 20. sajandi teadlaskond pole palju kaugemale jõudnud mitteteaduslikust vulgaarpsühholoogiast, et nn intuiitiivne lähenemine on omane ka teadlastele ning et ollakse jätkuvalt ummikus.¹⁷ Selle üle, milline on olukord tänapäeval, ei hakata siinkohal

¹¹ **Karjahärm, T.** 1993. Tõuküsimus Eestis iseseisvuse eel: Historiograafiline referaat. – Akadeemia, nr 7. Lk 1347–1364. Hiljem monograafias koostöös Väino Sirkiga: **Karjahärm, T; V. Sirk, V.** 1997. Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus. Lk 284–307.

¹² **Kampmann, M.** 1902. Eestlase iseloom ja laad. Tartu: Postimehe Kirjastus.

¹³ **Ridala, V.** 1914. Tõu küsimus. – Eesti Kultura III. Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühisuse Postimehe trükk.

¹⁴ **Klein, J.** 1926. Pärivus ja rahvas. Tartu: Loodus. Lk 99.

¹⁵ **Haber** 1932. Lk 165–166.

¹⁶ *Ibid.* Lk 181, 292.

¹⁷ Vt nt **Tõnisson** 1997. Lk 285.

arutlema – mõne ülikooliõpiku baasil on siiski tekkinud mulje, et tegeletakse pigem stereotüüpide uurimisega.¹⁸

Lisaks sisaldub etnopsühholoogias – nagu muudes analoogsetes õpetustes (nt rassiteadus) – ka igikestev vastuolu ja ebamäärasus (mis häirib neid, kes kõnesolevatest teooriatest tulu püüavad saada) üksiku ja üldise (või siis deduktsiooni ja induktsiooni) vahel. Teisisõnu: kui ehk isegi populatsiooni saab mingil moel iseloomustada (nt kuritegevuse statistika kaudu), siis populatsiooni kuuluva üksikindiviidi iseloomustamisel tema grupikuuluvuse alusel jäädakse sageli hätta. (Nagu ka vastupidi – üksikisiku, nt kirjaniku või mõne tema kangelase kui karakteri üldistamine kogu rahva stereotüübiks ei pruugi teaduse jaoks veenev olla.)

Segadust tekitab ka etnopsühholoogia empiiriliste uurimissuundade segunemine intelligentsusuuringutega. IQ-teste hakati kõigepealt rakendama sõjanduses,¹⁹ kuid paraku viis USA-s algatatu rassismini ja muude, tänapäeva ühiskondade jaoks ebaseaduslike tulemusteni.²⁰ Ka Eestis 1930. aastate lõpul tehtud intelligentsusuuringud sisaldavad seiku, mida juba toona peeti vajalikuks korrigeerida.²¹

Tähelepanuväärne on ka kõikvõimalike meditsiinivaldkonda kuuluvate tunnuste käsitlemine etnopsühholoogia kontekstis. See lähenemine on olnud nt eestlase iseloomustamisel küllaltki levinud, sisaldades siirdeid degeneratsiooniteooriast (varajasest pärilikkusõpetusest), aga ka kriminaalantropoloogiast jms (ka Haber toob lisaks tervisestatistikale välja enesetappude ja kuritegevuse oma).

“Eestlane sõdurina”

Eestlase neid omadusi, mis on olulised riigikaitse vaatevinklist, vaagisid esmalt mitte-eestlased ning sageli märkame just eelmises peatükis viimasena mainitud lähenemist. Meenutada võib nt Karl Ernst von Baeri tähelepanekut, mille kohaselt Napoleoni kampaania ajal – Baer oli siis vabatahtlikuna armeeteenistuses – eestlased Riia linna laatsarettides endast väga nõrga (“tõppekalduva”) rahva mulje jätsid.²²

¹⁸ Vt nt **Зиньковская, И.** 2005. Этническая психология. Учебное пособие. Воронеж: Истоки.

¹⁹ Vt nt **Must, A; Must, O.** 2004. Mis asi see on, mida nimetatakse intelligentsuseks? – KVÜÕA toimetised, nr 3. Lk 105.

²⁰ **Gould, S. J.** 2001. Vääriti mõõdetud inimene. Tallinn: Varrak. Lk 201–204.

²¹ Juhan Tork – kõnesolevate uuringute läbiviija – väitis põhjaeestlaste rassitüübi ülimalikkust. Samuti käis ta välja mõtte kasutada maa- ja linnarahva puhul erinevat uurimismetoodikat, sest “mõjaks häirivalt maakooli õpetajale, kui ta linnanorme kasutades testimise puhul peaks järelutama, et valdav hulk tema kooli õpilasi on alanormaalised. Kas ei mõju see õpetajale umbkaudu nõnda, nagu mõõtmistulemused põllumehele, kes oma maatõugu lehma üle tahab otsustada friisi karja normide põhjal?” **Tork, J.** 1940. Eesti laste intelligents. Pedagoogiline, psühholoogiline ja sotsioloogiline uurimus. – Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli toimetised. B Humaniora, XLVIII. Tartu. Lk 113.

²² **Baer, K. E. v.** 1976. Eestlaste endeemilistest haigustest. – Loomingu Raamatukogu, nr 33. Lk 35.

Kui 19. sajandi lõpul hakkas ilmema, et eestlastest nekrutid on oma tervise-näitajate (nt kehakasvu) poolest Venemaa esimeste hulgas,²³ võisid uurijad tõdeda, et need näitajad on seotud eeskätt ikkagi inimeste eluoluga: 19. sajandi alguse pärisorjast eestlane ei olnud võrreldav sajandi lõpuks juba märkimisväärselt emantsipeerunud eestlasega. Seega sõltuvad bioloogilised (antropomeetrilised jms) tunnused eeskätt keskkonnast (ühiskonnast). Näiteks refereeritakse 1902. a uhkusega Richard Weinbergi uurimust eestlaste aju kohta: “Loodus on eestlasi nii hästi keha kui ka vaimu poolest nii hääde annetega ehtinud, et nemad hariduslikule tööle ja edenemisele niisama kõlblikud on kui teised valgete rahvaste kogu liikmed.”²⁴

Siiski inspireeris eestlaste vaimse tervise ja kõlbluse küsimus nii mõndagi uurijat, teiste seas ka närviarsti J. Luigat, kes uuris oma doktoritöös vaimuhaiguste levikut eestlaste hulgas.²⁵

Ka kõlblus tegi muret, nt analüüsi võrdlevalt eestlaste ja lätlaste kuri-tegevust. Ilmnes, et võrreldes oma lõunanaabritega sobituvad eestlased hulga enam Cesare Lombroso sõnastatud nn sündinud kurjategija stereotüübiga (kõnealusel juhul uuris Tartu ülikooli psühhiaatriaprofessor Vladimir Tšiž mõrvu, infantitsiidi jms).²⁶ Esimese maailmasõja käigus algas ka mure eestlase vähese patriootilisuse pärast: nt Soomes sõjaväeteenistuses olles näeb Luiga, et Eesti soldatid eelistavad patriotismi asemel laatsaretti.²⁷ Eestlaste kalduvust rindeväeosadest kõrvale hoida (muuhulgas enesevigastamise abil) panevad tähele teisedki ohvitserid ning nende mälestusi kasutab ka Haber oma töös.²⁸

Luiga pühendus ka toona psühholoogiateaduses moes olnud kirjanduslike tegelaste ning folkloori psühhiaatrilisele analüüsile ning on läinud Eesti historiograafiasse sellega, et tegeles põhjalikult – ajaloolaste arvates küll diletantlikult – nn muinasaja loojangu uurimisega. Ilmselt ongi Luiga teene, et nii mõnedki sõjaväelased püüdsid hiljem just nimelt Läti Hendriku kroonikat analüüsides saavutada rahvusliku sõjapsühholoogia jaoks vajalikke tulemusi. Major August Kasekamp (hilisem kindralmajor ja õppeasutuste ülem) teeb seda oma artiklis “Eestlane kui sõdur ja tema psükoloogilised omadused” (1925. a). Tuues esile nii puudusi kui positiivseid momente, leiab ta eestlaste iseloomus palju jooni, mis on heale sõdurile hädavajalikud “ja mille tõttu eestlastest väga hää sõjamees võib saada, kui tema sõjalises ettevalmistuses osatakse seda rahva iseloomu raudvara õieti ja otstarbekohaselt ära kasutada. Muidugi on viimase tingimuse läbiviimine ainult siis mõeldav, kui kõik meie sõjaväe juhid, kes sõjaväe kasvatust tegelikult läbiviivad, ise seda materjali põhjalikult tundma õpivad ja

²³ Vt nt **Aarma, L.** 1987. Põhja-Eesti meeste pikkus. Võrdlev ajaloolis-statistiline uurimus Eestimaa kubermangust aastail 1811–1874 nekrutiks värvatute andmeil. Tallinn: Eesti Raamat.

²⁴ **Н. К.** [Henrik Koppel] 1902. Eestlased. – Postimees, 26.01.

²⁵ **И. Луи́га.** 1904. Призрение душевнобольных въ прибалтійскомъ крае. Юрьевъ: Postimees.

²⁶ **Чиж, В.** 1901. Влияние национальности на преступность. – Вестник Права, no. 9. С. 41–59.

²⁷ **Laamann, E.** 1938. Juhan Luiga: Elu ja mõtted. Tartu: Noor-Eesti. Lk 90.

²⁸ **Haber** 1932. Lk 177–178.

mitte kõiki võõralt laenatud häid asju meile kohanemata ei katsu maksma panna.”²⁹

3. eesti polgu nooremohvitserid 1918. a märtsis

pidajaiks.³³ Siinjuures on äratuntavad eeskätt eestlaste enda enda kohta loodud stereotüübid. Haber leiab, et eelneva pinnal võib maarahvast pidada suhteliselt keskpärasteks sõjameesteks, kellega on agressiivse vallutussõja pidamine praktiliselt võimatu ning kelles tuleb kasvatada sisemist distsipliini ning leppida sellega, et kiiret taipu nõudvate ülesannete täitmine teinekord takerduda võib.³⁴

Päris põhjalikult peatub Läti Hendrikul ka Haber, kes samuti otsib ajastu jaoks õpetlikku. Ühe kaotuse põhjusena 13. sajandil näeb ta eesti ühiskonna (eestlaste psühholoogia) kaldumist demokraatiasse (“detsentraalne ja rahvavalitsuslik riigikord ei soodustanud tugeva ja püsiva kaitseorganisatsiooni kujunemist”³⁰). Haber märgib ka erinevate Eesti piirkondade elanike erinevat võitlejaloomust ning H. Delbrückile toetudes usub, et paikse eluviisiga põlduharivad hõimud (Eestis seega nt sisemaa asukad) on vähem sõjakad kui nomaadid-karjaskasvatavad (nt saarlased).³¹ Ka Vabadussõjas oli meeste päritolu ja “sotsiaalne kihistis /.../ üksuse lahinguväärtuse kujunemisel mõõduandvad”³².

Haberi tööst jääb mulje, et autor peab oma rahvuskaaslasi individualistideks ning kaalutlevateks, lisaks materialistideks (omakasupüüdlikeks), kangekaelseiks, visadeks, õiglust hindavaiks ning samas viha-

²⁹ **A. K-p.** [August Kasekamp] 1925. Eestlane kui sõdur ja tema psükoloogilised omadused. – Sõdur, nr 32. Lk 775–758, 770–771.

³⁰ **Haber** 1932. Lk 162.

³¹ *Ibid.* Lk 159.

³² *Ibid.* Lk 218.

³³ *Ibid.* Lk 254–257.

³⁴ *Ibid.* Lk 227–228. (Kolonel Aleksander Jaakson, Sõjaväe Ühendatud Õppeasutuste ülem aastail 1933–1936, hiljem haridusminister, kirjutab koolihariduse kontekstis: “Igal rahval on oma tõulised põhivead ja -hüved. Meie inimeste üheks põhijooneks on aeglus. Pangem meie inimesed kiiremini mõtlema ja tegutsema... Tundkem oma rahva tõulisi jooni ja tõstkem esile positiivseid külgi. Meie õpilaste kontingent pole halb.” **Jaakson, A.** 1938. Meie kooli ülesannetest ja päevamuredest. – Eesti Kool, nr 10. Lk 669.)

Huvitava nüansina täheldab Haber, et Eesti “sõduri psühholoogias on instinktiivne tarve juhi läheduse järele”³⁵. See väide põhineb tema Vabadussõjakogemusel (“Olgugi meie tõu juures alla kriipsutatud tugevat individualistlikku joont, kuid see on siiski niivõrd jõuetu närve vapustavas lahingus, et sõdur ei suuda iseseisvalt otsustada ja talitab oma juhi või naabri eeskujul”³⁶), aga ka kahtlasevõitu üldistusel, mille kohaselt iseloomustavat eestlast sulase vaim (“kes ainult oma peremehe juuresolekul ja selle eestegemisel tublisti kaasa teeb”³⁷).

Sõjavägi ja rahvusterviklus

Lisaks kauge möödaniiku (*resp.* vastava inimtüübi) ihalemisele on Haber kriitiline ka hilisajaloo – so Vabadussõja-eelsete revolutsiooniaastate, aga ka rahvuse emantsipatsiooniga kaasnenud diferentseerumise – suhtes. Ta täheldab varanduslikku, erialast ja geograafilist jagunemist ning lõhet masside ja eliidi vahel. Tulemuseks on, et “poliitilise selgitustöö ja rahva moraalse ettevalmistuse puuduse tõttu, ei olnud eesti rahva tolleaegne põlvkond tervikuna teadlik, millise suure ajaloolise ülesande ees ta seisab”³⁸. Samas tunnistab ta, et kihistumine ei ole veel läinud niikaugemale, et erinevates rühmades oleks tekkinud oma ideoloogia³⁹ – seega oleks rahvusliku ühtsuse saavutamine veel võimalik.

Vabadussõjas ilmutas vaid haritlaskond (sh ka ohvitserkond) teatavat riigikaitselikku, st rahvuslikku meelsust. Murrang saabus, kui eestlaste massiteadvuses toimus pööre ning saadi aru oma moraalsest üleolekust (Haber näeb seda murrangut rahva “tõulise omapära saavutisena”) ning adutakse ideelisi (pigem küll materiaalseid, sest Haber räägib siinjuures maareformist) aluseid, mille nimel sõditakse.⁴⁰ Mass, nagu Haber seda nimetab, jäi tema jaoks lõpuni keskpäraseks. Vabadussõja võit oli Haberi arvates eeskätt kangelaste võit.⁴¹

³⁵ **Haber** 1932. Lk 283. Samale momendile juhib näiteks tähelepanu oma väitekirjas ka leitnant August Nõmmik: *Kõrgemate juhtide isikliku eeskujuga tähtsust lahingus iseloomustab Vabadussõda. Ülemjuhataja ilmumine rindele parandab meeleolu, äratas võitlustahet. Sama võime ütelda ka rahuaegse kasvatuse kohta, kui ülem ilmub õppusele või väeosa ruumi selleks, et kaasa aidata meeleolu loomisele ja tahte äratamisele õppustega kaasaskäivate raskuste võitmiseks. Me sõdurit ei mõjuta niivõrd pikad ja vaimustavad kõned, kui lühikesed, asjalikud ja õigel kohal öeldud sõnad. Eriti meil oleks soovitatav, kõrgem ülem, kui ta tundi pealt tuleb kuulama teeks lühikese kokkuvõtte selle lõppedes. Rõhutaks neid üksikasju ja moraalseid omadusi, mis ühel või teisel juhul lahingus erilist tähtsust omavad. Oma autoriteediga kõrgemal ülemal on kergem mõjutada sõdurit kui nooremil ülemal. See ühtlasi näitab sõdurkonnale, et ohvitserkonnas on vaadete ühtlus, et kõik nad teotsevad sõduri kasvatamisel juhtitud oma paremast tahtest ja mitte ainult kõrgemate ülemate kontrolli hirmul.* **Nõmmik, A.** 1934. Ohvitseri ülesanded sõdurite kasvatamisel: kuidas neid ülesandeid teostada lühikese sundusliku teenistuseaja juures, eriti meie oludes. Tallinn. (Kõrgemas Sõjakoolis kaitstud väitekirj; ERA 495–1–744. Lk 143–144.) [Edaspidi **Nõmmik** 1934]

³⁶ **Haber** 1932. Lk 217.

³⁷ *Ibid.* Lk 207.

³⁸ *Ibid.* Lk 184.

³⁹ *Ibid.* Lk 234–235.

⁴⁰ *Ibid.* Lk 199.

⁴¹ *Ibid.* Lk 226.

Eestlasi Vabadussõjas – Kalevlaste Maleva võitlejaid

hoopis teine rutiin, üleminek vastavaid eripärasid arvestavale mentaliteedile ei toimunud päevapealt. Veel 1933. a veebruaris oli kaitseminister kindralmajor Aleksander Tõnisson sunnitud pöörduma kõigi väeosade ja sõjaväeasutuste poole ringkirjaga, milles leiti, et sõdurite kohtlemine jätab kohati soovida.⁴⁵

Ka Haber leiab oma töös selle aspekti olulise olevat, avaldades arvamust, et mida “lahedamates oludes” väljaõpe toimub, seda viljakam see on.⁴⁶ Lisaks Haberile teevad taolisi tähelepanekuid peamiselt isiklikele teenistuskogemustele tuginedes ka teised ohvitserid.⁴⁷

Siinkohal tuleb meenutada, et Vabadussõja käigus loodi ja organiseeriti sõjaväe n-õ käigupealt, kusjuures ohvitserkonnast omas 86% sõjaaegse ohvitseri ettevalmistust, mistõttu oli nende side rahvaga, millest nad ise pärinesid, väga värske ja vahetu.⁴² 1919. a aprillis Eesti Vabariigi Sõjakooli avamisel esinedes rõhutas ülemjuhataja kindralmajor Johan Laidoner, et Eestis pole tegemist enam monarhistliku sõjaväega, vaid demokraatliku riigi rahvaväega, mille tugevus saab tugineda vastastikusele sõbralikkusele ja üksteisemõistmisele.⁴³ Siit tulenes ka nn rahvasõja õhustik (Vabadussõja vaim), kus ei pingutatud liigselt üle välise distsipliini nõuetega ning kujunes “demokraatlusel baseeruv distsipliin”⁴⁴.

Haberi töö vaatab aga eelkõige tulevikku ning autor seab oma ülesandeks uurida rahvuspsühholoogia rakendatavust sõjalises väljaõppes. Rahuaegsele sõjaväekorraldusele üleminekuga kaasnes aga paljuski

⁴² **Kasekamp, A.** 1929. Juhtide kasvatus ja väljaõpe sõjaväes möödunud sõdade, eriti Maailmasõja ja Vabadussõja kogemustel. Tallinn. Lk 72–73. (Kõrgemas Sõjakoolis kaitstud väitekirj, KVÜÕA õpperaamatukogu koopia)

⁴³ Maaliit, 23.04.1919.

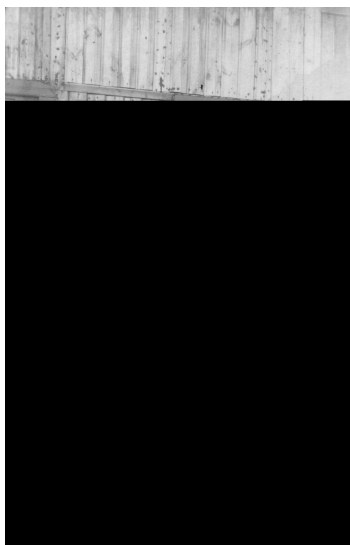
⁴⁴ **Haber** 1932. Lk 200.

⁴⁵ /.../Ollakse mõnikord mitte küllalt viisakas, isegi jäme, tarvitatakse nende kohta valimata sõnu, ei arvestata kasarmu olukorraga harjumata noorte inimeste kehalise kandejõuga, pannakse juba esimestel teenistuspäivil liiga rasked nõudmised peale, minnakse spordiga, eriti jooksuga liialduseni. /.../ Sõdureid tuleb võtta kui sõpru, vendi, poegi ja neid käsitada heatahtlikkuse, hoole, viisakuse, sõbralikkuse ja armastusega. /.../ Ohvitserideks ja allohvitserideks ülendamisel lugeda kõlblikkudeks ainult sääraseid, kelle iseloomu omadused kindlustavad inimliku ja sõbraliku ümberkäimise sõduritega. /.../ ERA 495–12–554. Lk 16–16p.

⁴⁶ **Haber** 1932. Lk 232.

⁴⁷ Leitnant August Nõmmik märgib oma väitekirjas järgmist.

Meie sõdur on tuntud suure kritiseerijana. Ta jälgib juhi iga vähematki sammu, eesmärgiga otsides neis vigu, seepärast meie ohvitser peab väga tähelepanelik ja ettevaatlik olema oma väljendusis. Ta peab võitma sõdurite usalduse viibimisega nende seas, huvi tundmisega nende

Kuperjanovi üksik-jalaväepataljoni ajateenijaid. 1930. aastate algus

sõda, soovitas Haber sõjaaja üksusi komplekteerida erinevatest rahvakihtidest pärineva sõdurkonnaga, et nende erinevused üksteist täiendaksid või tasa-kaalustaksid.

Haritlasi kahtlustab Haber küll patsifismis ning taunib vasakpoolse meelsuse levikut nende seas (“meie kool lõhub rahvuslikku tervikut, süvendades noortes kosmopolitismi ideesid”⁵⁰), kuid teisalt tunnustab, et “demokraatia tähendab õieti intelligenti diktatuuri”⁵¹. Nii annab ta sellele ühiskonnakihtile riigikaitse seisukohalt keskse positsiooni. Haritlaskond peaks osalema rahva moraalses ettevalmistamises sõjaks ning ohvitserkond oleks selles töös nende liitlaseks: “Ühiskonnakihtide liitmine ühise eesmärgi – Eesti riigi – eest võitlemiseks on meie rahva- ja kaitsevägejuhtide esmatähtsaim ülesanneid”.⁵² Seega – kuigi töö originaaleksplaris kohtame oponendi käsikirjas märkust “Marxi teooria. Iganenud plära. /...”⁵³, ei seisa töös sisalduv ühiskonnakriitika marksismil, vaid

Siin ongi võti Haberi töö mõistmiseks: see püüab leida vastust küsimusele, kuidas võimalikult efektiivselt saavutada hea sõjaväeline väljaõpe ning üksuste lahinguvõime, lähtudes seejuures olemasolevast “inimmaterjalist” ning sotsiaalsetest oludest, kust inimene pärit on. Lahendus oluks Haberi arvates rahvusterviklus.

Haber ei eita olemuslikke erinevusi erinevate inimrühmade vahel – talupojad on aeglased, hooletud ja rahul *status quo*’ga, samas alluvad kergemini distsipliinile.⁴⁸ Linna väikekodanlus, vastupidi, peaks olema vabameelsem, samas peitub selles oht ebademokraatlike jõudude sünniks, sest linn tekitab ühiskonnakihtide eraldumist.⁴⁹ Tööliskonna esindajaid peab Haber sõduritena paremaiks kui maamehi, sest nad on aktiivsemad ja taiplikumad. Probleem on aga selles, et proletaarlastel on propagandale kergemini allutatavad. Kuivõrd aga Eesti tulevane vaenlane peab eeskätt ideoloogilist

---

ülesannete vastu ja jutlemisega. Jutlemisel tuleb hoiduda puudutamast sõduri intiimelu – see võib tekitada piinlikkuse tunde. Kõneainet tuleb otsida käsilolevaist tõist ja suunata kas tulevaste ülesannete, eelmiste lendude tegevuse, sõduri püüdeile, vaateile jne. püüdes selgitada seejuures tema meelsust ja iseloomuomadusi. Viimane on vajalik sõdurite teadlikuks käsitamiseks ja tarbekorral neist ülimate jõupingutuste väljapigistamiseks. Nõmmik, A. 1934. Lk 143–144.

⁴⁸ Haber 1932. Lk 237–238.

⁴⁹ *Ibid.* Lk 239.

⁵⁰ *Ibid.* Lk 268.

⁵¹ *Ibid.* Lk 244.

⁵² *Ibid.* Lk 245.

⁵³ Vt Lk 242–243.

on pigem seda eitav. Marksismil põhineva klassivõitluse alternatiiv oluks rahvasterviklus – ühiskondlik visioon, mida hiljem (pärast Konstantin Pätsi riigipööret) kasutati tihti ka Eesti riigi ametlikus retoorikas.

Pärnumaa metsavendade grupi liikmeid 1941. a Suvesõja päevil

Kui Haber räägib sellest, et kaitseväes peaks sõduri kasvatamine põhinema sisemisel, mitte välisel distsipliinil, peab ta silmas rahvuslikku kasvatust ning eri ühiskonnakihtidest pärit kaitseväelaste ning ülemuste-alluvate tihedamat sidet: “Kui õnnestuks kõiki ühiskonnakihte rahvuslikuks tervikuks liita ja kõigis kihtides valitseks arusaamine omariikluse vajadusest, siis suudaks eesti rahvas moodustada tugeva kaitseväe.”⁵⁴

Klassivastuoludele tuginevale ühiskonnakäsitlusele vastandudes propageerib autor nn solidaristlikku maailmapilti, mis kujutab endast solidaarsuskontseptsiooni totalitaarset vormi. Selle ideeks on solidaarsus ühiskonnaliikmete vahel, mis ei tugine mitte majanduslikule toele (nagu sotsiaaldemokraatias), vaid ühiskonnaliikmete kinnistunud kohustustele terviku – so “ühiskondliku organismi” (olgu selleks siis riik või rahvus) – ees. Ohvitserkonnal ja sõjaväel oleks selle kontseptsiooni elluviimisel oluline tähtsus. Kaitseväe komplekteerimisel tuleb sel juhul silmas pidada, et rahva jõudu kasutataks võimalikult otstarbekohaselt ning et sisepoliitika stabiliseeruks.⁵⁵ Väljaõpe pidanuks kindlustama, et

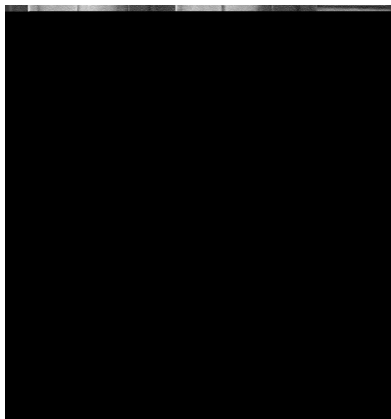
⁵⁴ Haber 1932. Lk 291.

⁵⁵ *Ibid.* Lk 260.

“indiviidide vahel valitseks koostöötahe, et üksikindiviidid oleks teadlikud oma erikohustuste täitmise tähtsusest suure organismi tervikus”⁵⁶.

Sellest, kuidas kirjeldatud juhiste kontekstis täpsemalt toimida, võivad asjahuvilised lugeda kapten Haberi väitekirja teisest osast.

Kokkuvõte

Eestlastest piirikaitserügemendi sõdureid 1944. a kevadsuvel

sõdadevahelises Eestis) ning selles avaldub ka eesti rahvusmõttele igiomane väikerahva enesetunnetus.

Eelnevas pakuti välja üks võimalus kapten Mart Haberi väitekirja tõlgendamiseks, et anda aimu eesti toonasest sõjanduslikust mõttest üldises rahvuskultuuri kontekstis. Haberi töö puhul tuleb tunnistada, et autor võttis endale – vähemalt tollastele uurimismeetoditele tuginedes – õigupoolest täidetamatu ülesande: anda ülevaade eestlaste etnopsühholoogiast. Ometi on tema väitekirjal palju laiem kõlapind. Rahvuse defineerimise asemel panustab ta rahvuse kujundamise teemasse. Sellisel ülesandepüstitusel on oma müütiline põhjus (kunagi eksisteerinud kuldajastu, mida tasub tagasi igatseda), poliitiline taust (solidaarsusideoloogia tugev esiletõus

⁵⁶ Haber 1932. Lk 267.